

[julkaistu Sosiaaliturva –lehdessä 11/2003]

Yksilön arvostus yhteiskunnan perustana

Anders Chydenius 1729-1803

Oma onni ja oma etu on oikea elävä vaikutin kaikkien vapaiden ihmisten tekoihin.

Anders Chydeniuksen kuolemasta on tänä vuonna kulunut 200 vuotta, mutta hänen ajatuksensa herättävät yhä edelleen mielenkiintoa. Tämä ei johdu pelkästään kohteliaasta kunnioituksesta kansallista merkkihenkilöä kohtaan, vaan myös siitä, että Chydeniuksen sanojen koetaan koskettavan jollakin tavalla tätä päivää. Elihän Kokkolan kirkkoherra aikana, jolloin luotiin nykyaikaisen yhteiskunnan perustaa.

Sääty-yhteiskunta voimissaan

Chydeniusta ei voikaan täysin ymmärtää ottamatta huomioon sitä murrosta, jonka keskellä hän toimi. Chydeniuksella oli selkeä vastustaja: pakkoon, yhdenmukaisuuteen ja keskusjohtoisuuteen perustuva valtarakenne. Sitä voi näkökulmasta riippuen kutsua esim. merkantilismiksi, feodalismiksi, sääty-yhteiskunnaksi tai agraariseksi yhteiskunnaksi (erotukseksi teollisesta): joka tapauksessa sillä oli tuossa vaiheessa takanaan pitkä historia.

Aikakauden yhteiskunta perustui hierarkkisille suhteille: jokaisella oli oma, (ennalta)määrätty paikkansa, jossa liikkumatila oli sitä ahtaampi, mitä alempana yksilö sijaitsi. Valtasuhteiden mallina oli varsinkin alemmilla portailla neljännen käskyn määrittämä isä-lapsi – asetelma. Käytännössä tämä tarkoitti esim. sitä, että isäntä – samalla kun hän omisti palvelijan työvoiman – oli aikakauden normiston mukaan myös vastuussa työntekijästään, tämän ruumiillisesta, henkisestä ja moraalista kunnosta. Tällaiset suhteet olivat perustana suhteellisen staattisen, pääosin maatalouteen perustuvan yhteiskunnalle, jossa suurin osa väestöstä eli käytännössä luontaistaloudessa.

Yksinvaltaisen järjestelmän kukistuminen 1700-luvun alussa toi Ruotsiin säätyvallan, eräänlaisen esidemokratian. ”Vapauden aika” ei kuitenkaan sinällään muuttanut yhteiskunnan perustana olevia näkemyksiä yksilöiden ja ryhmien välisistä suhteista. Itse asiassa säätyjen kuninkaalta peritty valta- asema korosti yhteiskunnan luokkajakoa, koska suuri ja jatkuvasti laajeneva joukko jäi säätyjen ulko- eli alapuolelle. Esimerkiksi palvelusväen asemaa säädellyt lainsäädäntö oli tiukimmillaan 1700-luvun puolivälissä.

Henkistä ja taloudellista kehitystä

”Valistuksen vuosisata” toi mukanaan myös toisensuuntaisia kehityskulkuja. Vallitsevan yhteiskunnallisen teorian asemaan noussut luonnonoikeusfilosofia sisälsi ainakin periaatteessa näkemyksen ihmisten tasa-arvosta. Tieteellisen maailmankuvan läpimurto oli osaltaan luomassa kehitysuskoa, ja myös yhteiskuntaa alettiin katsoa kriittisestä, kokemusperäisestä näkökulmasta. Kollektiivisen uskonnollisuuden tilalle virtasi uskonkokemuksen yksilöllisyyttä korostavia näkemyksiä.

1700-luku oli myös aineellisen kehityksen aikaa. Kylmän 1600-luvun jälkeen ilmasto lämpeni ja sadot paranivat. Edelliseen vuosisataan verrattuna sodat verottivat valtakuntaa vain vähän. Väestönkasvu oli voimakasta: Suomen väkiluku kolminkertaistui vuosisadan kuluessa. Kaupan, teollisuuden ja liikenteen yleiseurooppalainen kasvu ulotti vaikutuksensa myös Pohjolaan. Erityisen merkittävää Suomen kannalta oli tervan ja laivojen kysyntä, joka toi taloudellista kasvua etenkin Pohjanmaalle.

Tervakauppaa ja politiikkaa

Itse asiassa juuri terva toi Chydeniuksen politiikan pariin. Merkantilistisen talouspolitiikan mukaisesti pohjalaisten ulkomaankauppa oli keskitetty Tukholmaan, jonka kauppiaat keräsivät hyödyn kasvavasta tervakaupasta. Nuori Alavetelin kappalainen, joka oli osoittautunut varsin taitavaksi sanankäyttäjäksi, lähetettiin vuonna 1765 valtiopäiville taistelemaan purjehdusoikeuksien puolesta.

Joukko Pohjanlahden rannikkokaupunkeja – mm. Kokkola – saikin tapulioikeudet, ei tosin pelkästään Chydeniuksen ansiosta. Merkantilistista sääntelypolitiikkaa vastaan käyty taistelu sai Chydeniuksen pohtimaan entistä tarkemmin talouden ja koko yhteiskunnan mekanismeja. Tuloksena oli kriittisen asenteen kirkastuminen poliittiseksi ohjelmaksi, jota nykypäivänä on usein nähty klassisen liberalismiin puhdasoppiseksi manifestaatioksi.

Chydeniuksen perusnäkemys on hyvin yksinkertainen: Kun kaikki talouselämää kahlitsevat rajoitukset poistetaan ja jokainen saa vapaasti hankkia toimeentulonsa haluamallaan tavalla, on sekä yksilön että koko yhteiskunnan saama hyöty suurin. Kysymys on merkantilismin keinotekoisien rakenteiden hylkäämisestä ja paluusta luonnontilaan: *eivät mitkään valtiolliset lait maailmassa ole kyenneet oikein järjestämään tätä, jonka luonto niin helposti ja vaivattomasti suorittaa.*

Talous, tasa-arvo ja oikeudenmukaisuus

Vaikka Chydenius puhuu paljon taloudesta, hänen lähtökohtansa on syvemmällä. Hänen ihanteenaan on yhteiskunta, joka koostuu luonnonoikeusfilosofian kuvaamista, luontaisesti vapaista ja tasa-arvoisista yksilöistä. Viime kädessä kysymys on oikeudenmukaisuudesta: *Ei kenenkään pidä sentähden olla toisen herrana, ei kenenkään toisen orjana; kaikilla on oleva sama oikeus, kaikilla samat edut.*

Pitkällä tähtäimellä klassisen liberalismiin kenties syvällekyövin vaikutus oli, että se irrotti moraalista taloudesta. Asia voidaan ilmaista myös niin, että liberalismiin teoreetikot (Chydenius mukaanlaskettuna) olettivat tietyt moraaliset normit, länsimaisen oikeustajun ja valtion legitimitettiin annetuiksi. Maailman piti siltä osin olla valmis:

Sillä vapaudella, josta nyt puhun, ymmärrän sitä etua, mikä jokaisella kansalaisella jonkin valtakunnan lakien ja asetusten nojalla tulee olla edistää omaa onnellisuuttaan niin pitkälle, ettei hän loukkaa kansalaistensa tai koko yhteiskunnan onnea.

Chydenius ei kylläkään itse juuri pohtinut, kuinka ristiriitaiset intressit käytännössä sovitettaisiin yhteen ilman ulkoista pakkoa. Myös tässä oletetaan keskeinen tekijä annetuksi: nykyaikainen yksilö, joka on sisäistänyt yhteiskunnallisen normiston eikä tarvitse ulkoista pakkovaltaa paimentajakseen.

Itsekkyuden uusjako

Chydeniuksen korostetun individualistinen näkemys on syytä nähdä ajassaan, kollektiivisuuden pitkää perinnettä vasten. Kysymys ei ollut vain inhimillisistä perusoikeuksista, vaan yksilöiden tahdon ja motivaation nostamisesta yhteiskunnan moottoriksi, padottujen voimien vapauttamisesta. Ja tällöin Chydenius tarkoittaa ennen kaikkea niitä ihmisiä, joiden oikeutta määrätä omasta elämästään oli eniten rajoitettu ja joita yläluokka piti moraalisesti alempiarvoisina: palvelusväki, työläiset, talonpojat ja käsityöläiset. *Se joukko on se, joka pistää joka leipäpalan suuhumme; heidän verojensa ja heidän ammattiensa avulla me puemme ja koristamme ruumiimme, jota ilman sitä ei voida edes esi-isien kunnian tai aatelisen syntyperän nojalla erottaa työläisen ruumiista. Korkeus haihtuu ilmaan, kun ei kukaan meitä palvele, ja herruus on lopussa, kun kuuliaisat ovat poissa.*

Chydeniuksen ajaman vapauttamisen tarkoituksena ei kuitenkaan ole panna ihmiset kilpailemaan toistensa kanssa henkensä kaupalla olemassaolostaan, vaan että yhteiskunnan lähtökohdaksi otetaan kaikkien yksilöiden tasa-arvoinen kunnioitus. *Jota enemmän jossakin yhteiskunnassa toisilla on tilaisuus elää toisten työstä ja jota vähemmän toiset saavat itse nauttia vaivansa hedelmiä, sitä enemmän ahkeruus lamautuu. Edelliset tulevat ylpeiksi, jälkimmäiset toivottomiksi, ja molemmat haluttomiksi.*

Chydeniuksen näkemyksen mukaan itsekkyys oli sallittava kaikille, ei vain yläluokalle, jonka pyyteitä vallitseva politiikka itse asiassa palveli. Chydeniuksen ankarassa visiossa *kaikki keinot elää ilman työtä katkaistaan, eikä kukaan muu kuin ahkera voi tulla varakkaaksi*. Tavoitteena tuli olla myös varallisuuden tasainen jakautuminen, sillä *suurin kansallinen voitto kaupassa ja liikkeessä voi muutamien harvojen käsiin joutuessaan olla valtakunnalle paljon vahingollisempi, kuin milloin se sodassa menettää kokonaisen maakunnan*.

Otsansa hiessä

Chydeniuksen eetoksen ytimessä on suorastaan raamatullinen usko ahkeruuteen, mitä kuvaa hänen näkemyksensä vapauden siunauksista: *Se tekee Ruotsin miehille mahdolliseksi nauttia arinta ja suurinta oikeuttansa luonnossa, minkä kaikkivalta on hänelle suonut ihmisenä, nimittäin otsansa hiessä saada elättää itseänsä millä tavalla hän itse parhaiten voi*. Laiskureille hän ei juuri osoita ymmärrystä.

Radikaaleimpia Chydeniuksen näkemyksistä oli vaatimus palveluspakon poistamisesta ja vapaiden työmarkkinoiden luomisesta. Tässä hän oli ehkä eniten aikaansa edellä, mutta historiallisesti katsottuna tämä vaatimus oli luonnollinen: kehittyvä kapitalistinen talous edellytti vapaata, itsestään huolehtivaa työläistä, jonka suhde työnantajaan perustui molemminpuoliseen sopimukseen.

Chydenius piti vapauden, ihmisoikeuksien ja oikeudenmukaisuuden toteuttamista sen ajan oloissa niin keskeisenä, ettei hän juuri pohtinut, mitä ongelmia työläisten vapautuminen isäntänsä suojeluksesta markkinoiden armoille saattaisi tuottaa – eihän teollista vallankumousta ollut vielä näköpiirissä. Nämäkin asiat kuuluivat sen kristillisen moraalin piiriin, jonka Chydenius katsoi automaattisesti toimivan yhteiskunnan perustana. Chydenius ilmeisesti uskoi patriarkaalisten käytäntöjen jatkuvan myös vapailla työmarkkinoilla.

Vapaus ei Chydeniuksella missään nimessä merkinnyt mielivaltaa, vaikka hänen lähtökohtanaan oli realistinen ihmiskäsitys, joka näkee yksilöiden toimivan itsekkäiden motiivien pohjalta. Chydenius ei esitä asiaa suorasti, mutta hänen näkemyksensä edellyttää toisaalta myös vahvoja yhteisöllisiä voimia, jotka pääosin tulevat esiin kristillisen yhteiskuntamoraalin muodossa. Onnellisen yhteiskunnan perustana on siten tavallaan kaksi yksilössä tapahtuvaa prosessia: omanarvontunnon herääminen ja keskinäisen riippuvuuden ymmärtäminen.

Pertti Hyttinen
tutkija

Lisää Chydeniuksesta osoitteessa www.chydenius.net.